

המצוות בפדשה

המצוות בפרשת השבוע - הלכה ואגדה

"וקשרתם לאות על ידך והיו לטוטפות בין עיניך" - תפילין

גדרי המצוות וטעמיהם מהראשונים

ספר החינוך

תמיד, לכן היא צריכה על כל פנים להרבה שומרים לשומרה משכנה הרע פן יקום עליה ויהרגנה אחר היותה בגבולו ותחת ידו. ורצה המקום לזכותנו אנחנו עם הקודש, וציוונו להעמיד שומרים גבורים סביב לה, והם שנצטוונו לבל נפסיק דברי תורה מפינו יומם ולילה, ושניתן ארבע ציציות בארבע כנפות כסותנו ומזוזה בפתחינו והתפילין בידינו ובראשינו, והכל להזכירנו למען נחלל מעושק ידינו ולא נתור אחרי עינינו ואחרי יצר מחשבות לבנו. ומפני כן אמרו זכרונם לברכה [זבחים י"ט ע"א] שהכהנים והלוים בשעת עבודה פטורין מהן. ובהיות מיסוד התפילין מה שזכרנו נצטוונו עליהם לבל נסיה מהן דעתנו. ועתה בני ראה גם ראה כמה כח גופנו גדול על נפשנו, כי על כל אלה יעלה לפעמים ופרץ גרדינו, האל ברחמי יחי בעזרנו וישמרנו ממנו וכו'.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן, בזכרים אבל לא בנקבות, לפי שהיא מצוה עשה שהזמן גרמא, ומכל מקום אם רצו להניח אין ממחין בידם ושכר יש להן, אבל לא כשכר האישי, שאינו דומה שכר המצווה ועושה כשכר שאינו מצווה ועושה. ובמסכת עירובין בריש פרק המוצא תפילין [צ"ו ע"א] אמרו זכרונם לברכה שמיכל בת כושי היתה מנחת תפילין ולא מיחו בידה חכמים, ושם אמרו אשתו של יונה היתה עולה לרגל ולא מיחו בידה חכמים. ועובר על זה ואינו מניח תפילין של יד ושל ראש ביטל שמונה עשה, שהרי בארבע פרשיות צוה הכתוב על תפילין של יד ושל ראש.

מצוה תכ"א - מצות תפילין של יד

גדר המצווה - לקשור תפילין על היד, שנאמר [דברים ו', ח']. וקשרתם לאות על ידך, ובא הפירוש על זה המקרא שנקשור על ידינו מדברי תורה ארבע פרשיות, והן נקראות תפילין, כשהן קשורות ברצועות, כמו שבאה הקבלה בהן. ואלו הן ארבע פרשיות אלו, שתיים מהן בסוף סדר בא אל פרעה, והן פרשת קדש לי כל בכור עד ושמרת את החקה הזאת למועדה מימים ימימה, שהיא פרשה אחת בכל ספר מדויק, ומוהיה כי יביאך עד סוף הסדר שגומר כי בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים פרשה שניה, ובסוף סדר ואתחנן בספר אלה הדברים פרשת שמע ישראל עד ובשעריך פרשה שלישית, ובסוף סדר והיה עקב פרשת והיה אם שמע תשמעו עד לתת להם כימי השמים על הארץ פרשה רביעית. ארבע פרשיות אלו כותבין בקלף אחד, וגוללו כמין ספר תורה מסופו לתחילתו, ומניחו בבית של עור, ומעביר בקצה העור רצועה אחת, וקושר אותו העור שהפרשיות בתוכו על הזרוע שמאל, ואחר שהן קשורות בזרוע הן שוכבות כנגד הלב, והן הנקראין תפילין של יד בכל מקום.

משרשי המצוה, לפי שהאדם בהיותו בעל חומר ימשך בהכרח אחר התאוות, כי כן טבע החומר לבקש כל הנאות אליו והערב כסוס כפרד אין הבין, אם לא שהנפש שחננו האל תמנענו לפי כחה מן החטא. ומאשר תשכון בגבולו שהיא הארץ, ורחוקה מאד מגבולה שהיא השמים, לא תוכל לו ויגבר כחו עליה

נידונים הלכתיים מהאחרונים ועוד

מונחים עליו, ויתבאר להלן.

גם בתפילין של יד העיקר הוא 'שיהיה מונח'

הנה הדבר ידוע שכל זמן שהתפילין מונחות עליו הרי הוא מקיים מצווה. וכתב ברבינו יונה ברכות כ' שאם שכח לברך בתחילה יכול עדיין לברך כל זמן שמונחות עליו, שעדיין מקיים מצווה - לא בא למעט שאם שכח ולא בירך עד שעת קשירה שלא יברך עליהם אחר כך כיון שלא חלץ אותם עדיין דכל זמן שהאדם מקיים המצוה אף על פי שלא בירך עליה מתחלה כיון שעדיין מקיים אותה יש לו לברך כשנזכר ולא תימא כיון שלא בירך מתחלה אין זה עובר לעשייתה שמאחר שמקיים אותה עכשיו אף ע"פ שאינו עובר לעשייתה ממה שעבר אפ"ה עובר לעשייתה הוי ממה שמקיים אחר כך הלכך מי שלא בירך מתחלה כשנתעטף בציצית או כשהניח תפילין כל זמן שמעוטף בטלית או שהתפילין מונחים עליו חוזר ומברך, ולא שמענו חילוק בזה בין של ראש לשל יד [שנאמר שאין בהם קיום מצווה לאחר הקשירה].

ומזה נראה שגם בתפילין של יד [כמו בשל ראש] עיקר המצווה היא ה'תוצאה' שיהיה התפילין מונחות על גופו, ולא ה'מעשה' של הקשירה.

[ויתכן שלמדו זאת חז"ל - שאין עיקר המצווה ב'מעשה' אלא ב'תוצאה'] מלשון הפסוקים שהבאנו משמות י"ג שהושוו שתי המצוות בלשון 'והיה', ולא הוזכר 'קשירה' כלל, ועל כרחק שבעיקר גדרם שווים של יד לשל ראש, וה'קשירה' שנאמרה בדברים לגבי של יד, אינה אלא תוספת, ויתבאר להלן].

וכן יש להביא ממנחות ל"ו שמבואר שיכול לצאת ידי המצווה אף אם קושרם עליו קודם זמן החיוב - "היה משכים לצאת לדרך ומתיירא שמא יאבדו מניחין, וכשיגיע זמנו, מממש בהן ומברך עליהן".

בתפילין של יד צריך 'קשירה'

בפסוק בפרשתנו דברים ו' נאמר לגבי תפילין של יד לשון קשירה - "וקשרתם לאות על ידך".

אמנם לגבי תפילין של ראש בהמשך הפסוק לא כתוב לשון קשירה אלא 'והיה' - "והיו לטוטפות בין עיניך". והבדל זה מופיע גם בהמשך שם פרק י"א - "וקשרתם אותם לאות על ידכם והיו לטוטפות בין עיניכם".

ולכאורה משמע שיש חילוק בגדר המצווה בין של יד לשל ראש.

אמנם בשמות י"ג נכללו שניהם בלשון 'והיה' ולא נכתב שם 'קשירה' - "והיה לך לאות על ידך ולזכרון בין עיניך", "והיה לך לאות על ידכה ולטוטפות בין עיניך".

ומצאנו ברמב"ם בהקדמה להלכות תפילין שדקדק להביא חילוק לשונות כפי הפסוקים שבספר דברים - "וזהו פרטן: (א) להיות תפילין על הראש. (ב) לקשרם על היד.

וכן כתב שם בפרק א' - "ארבע פרשיות אלו, שהן קדש לי, והיה כי יביאך ה' שבספר ואלה שמות, ושמע, והיה אם שמוע, הן שנכתבות בפני עצמן ומחפין אותן בעור ונקראין תפילין ומניחין אותן על הראש וקושרין אותן על היד".

וכמו כן בספר החינוך - בתפילין של יד כתב לשון קשירה - "לקשור תפילין על היד, שנאמר [דברים ו', ח']. וקשרתם לאות על ידך, ואילו בשל ראש כתב לשון הנחה - "להניח תפילין על הראש שנאמר והיו לטוטפות בין עיניך".

ולכאורה נראה מזה שחלוקים שני סוגי התפילין בגדר חיובם: שבתפילין של יד המצווה היא ב'קשירה', ואילו בשל ראש אין צריכים 'קשירה' אלא 'שיהיה

עצמם, ואם כן מוכח מגמרא זו **שעושים קשירה זו בדרך ההנחה שבכל יום**, ולפי זה, מה שאמרו 'משעת הנחה עד שעת קשירה' מתבאר לדעתו - שצורת ההנחה בכל יום היא - שקודם **מניחם על ידו** בלא קשר כלל, ואז **עושה הקשר ברצועות** ומהדקם בהם.

אמנם רבינו תם שם חולק עליו, וסובר שאין מצווה לקשור בכל יום, ומפרש את לשון 'קשירה' שמוזכר בגמרא שם שהכוונה היא על 'הידוק' התפילין לגוף - 'ומשעת הנחה עד קשירה דהכא מפרש ר"ת דהך קשירה היינו ההדוק שמהדקו ומצמצמו בראשו כמו שליא קשורה בולד דנדה (דף כו:): לאו קשורה ממש היא וכמו קשורה בו ככלב".

ביאור המילה 'וקשרתם' לדעת רבינו תם

נתבאר לעיל שרבינו תם מבאר לשון 'קשירה' שכתוב בגמרא, שהכוונה היא ל'הידוק', והביא דוגמאות לזה, **מלשונות חז"ל**.

אמנם מלשון הכתוב לא הביא משמעות כזו, ואם כן לכאורה לשון הפסוק 'וקשרתם' על כרחך יתבאר גם לשיטתו דקאי על הקשר שברצועות [ולא בא לפרש אלא את לשון חז"ל].

וכן כתב המהרי"ט [חלק ב' - אורח חיים סימן ז'] **בדעתו - "ורבינו תם חלק עליו** ואמר דאין צריך והביא כמה ראיות הנם בתוספת בשלהי הקומץ ופירש **דוקשרתם דקרא היינו קשר של תפילין** שאמרו עליו בפ"ק דחולין שת"ח צריך שילמוד ענין קשירתו דלא שכיחי טובא שלא כל אדם בקיאים בו ומכיון שפשט מנהג העולם כדברי רבינו תם שאין אנו קושרים קשר של תפילין בכל יום **משמע שאין מצות וקשרתם אלא בתחלה בשעת עשייה"**.

אלא שלכאורה אם ננקוט כך יש להקשות על רבינו תם מבריייתא במנחות ל"ז לגבי המקור שההנחה היא בשמאל - "ר' נתן אומר: אינו צריך, הרי הוא אומר: וקשרתם וכתבתם, מה כתיבה בימין אף קשירה בימין, וכיון דקשירה בימין, הנחה בשמאל היא".

ובשלמא לדעת רבינו אליהו מובנת הדרשה, שכיון שצריך לעשות את קשירת הרצועות בכל יום על ידו, ועושה זאת בימין, ממילא מוכרח שההנחה היא על שמאל, אבל לרבינו תם שיכול לקשור הקשר שברצועות לפני כן, אם כן מה ההכרח מכך שקושר הרצועות בימין שההנחה היא בשמאל.

ובאמת **התוספות בהמשך דבריהם**, וביתר ביאור ברא"ש חולין א' בשם רבינו שמשון **ציידו בתחילה להכריע** כרבינו אליהו בתפילין של יד **מכח ראייה זו**, ולחלק בין של יד שכתוב בו לשון 'קשירה', לבין של ראש שלא נאמר בו - "ורבינו שמשון ז"ל מעיקרא רצה להכריע כדברי ר"ת בתפילין של ראש וכדברי רבינו אליהו בתפילין של יד דכתיב בשל יד וקשרתם וכתבתם ודרשינן מה כתיבה בימין אף קשירה בימין. וכיון דקשירה בימין הנחה בשמאל. ואם היה קושר תחלה ואח"כ מכניס בזרוע א"כ היכי דייק מינה דהנחה בשמאל".

אמנם לבסוף חזר בו רבינו שמשון והוכיח ממסכת מקוואות שמבואר שהקשר בשל יד הוא של קיימא - "ושוב חזר בו ואמר דתפילין של יד נמי לא בעי קשירה בכל יום. והביא ראייה מפרק בתרא דמקוואות דקתני התם דכל קשר שהוא של קיימא אין צריך להתיירו בשעת טבילה. וקאמר דתפילין של ראש בזמן שהוא חוצה ותפילין של יד בזמן שאינה עולה ויורדת אין צריכין שיבא בהן מים. פירוש חוצה כמו אוצה שהוא לשון מיהדק. כההיא דתוספתא (פ"ז דמקוואות והביאה רבינו בסוף ה' מקוואות) השיראים והנומים והקטלאות והטבעות אוצין חוצצין רפין אין חוצצין עולה ויורדת היינו דיד זימנין דמיהדק הקשר שאין הרצועה עולה ויורדת דרך הקשר. אבל הקשר אין צריך להתייר".

אך לא נתבאר בדבריו איך מיישב הראיה שהביא הוא עצמו מקודם להכריע נגד ר"ת בתפילין של יד.

וצריך לומר שגם לשון קשירה שבפסוק מתפרשת בלשון 'הידוק' לדעת רבינו תם [כמו שביאר בלשון הגמרא, ודלא כהמהרי"ט].

[ולפי זה גם לדעת ר"ת יש להסתפק מה שנסתפקנו לעיל בדעת רבינו אליהו, האם ההידוק הוא הכשר מצווה, או שיש אף מצווה ב'מעשה' ההידוק (בנוסף על עיקר המצווה שהיא 'שיהיה מונח') וממילא בשביל זה צריך להיות בזמן החיוב ועל ידי בר חיובא ובשליחות כנזכר לעיל].

מראי מקומות מספרי האחרונים

שו"ת מהרי"ט ב' או"ח ז', שו"ת חת"ס או"ח ר"א, שו"ת מנחת שלמה תניינא א', שו"ת שבט הלוי א' ח'.

ואם נאמר שעיקר המצווה [בתפילין של יד] מתקיימת ב'מעשה' הקשירה, אם כן אינו יכול לצאת ידי חובה בזמן שאינו ראוי למצווה.

[עוד יש להביא מעבודה זרה ל"ט שאשה קשרה תפילין לבעלה החבר, אף שקיימא לן שאינה בת חיובא - "וכן היה ר"ש בן אלעזר אומר: מעשה באשה אחת שנשאת לחבר, והיתה קושרת לו תפילין על ידו, נשאת למוכס, והיתה קושרת לו קשרי מוכס על ידו". אך יש לדחות ולבאר דהתם רק סייעה לו].

הקשירה הכשר מצווה או מצווה נוספת

ומעתה נשאר לנו לפרש את הגדר ב'קשירה' שנאמרה בתפילין של יד באחד משני אופנים:

(א) שאף שקיום המצווה אמנם הוא ב'תוצאה' שהם מונחות עליו, מכל מקום אין יוצאים אלא כשהונחו על ידי קשירה. ולפי זה הקשירה אינה אלא 'הכשר מצווה' וזה דומה למה שמצינו בעשיית סוכה, שאף שכתוב - "חג הסוכות תעשה לך", מכל מקום אין העשייה חלק מהמצווה, ומה שנאמר בלשון 'עשיה', דרשו מזה חז"ל - 'תעשה - ולא מן העשוי' - שאין יוצאים אלא בסוכה ש'נעשתה' בצורה הראויה. ויש לציין שגם שם בחלק מהפסוקים לא הזכירו 'עשיה' כגון - "בסוכות תשבו שבעת ימים", ויתכן שמזה למדו חז"ל שאין העשייה מן המצווה].

(ב) שיש מצווה נוספת על הגדר העיקרי, שהצורה הראויה להניח את התפילין הוא על ידי 'מעשה קשירה', ומכל מקום יתכן שאין זה אלא 'למצווה ולא לעכב' את המצווה העיקרית.

ונפקא מינה אם לכתחילה ראוי שאשה תקשור לו או שיקשור קודם זמן החיוב. ועוד נפק"מ כשאחר קושר לו, אם צריך מינוי 'שליחות' על הקשירה [אם נאמר שיש מצווה נוספת בזה, אמנם על עיקר המצווה ברור דלא מהני שליחות, דהוי מצוות שבגופו דצריך שיהיה מונח' על גופו].

ומצאנו ברמב"ן בפירושו כאן שכתב **כהצד הראשון** שהקשירה היא דין בהנחה 'שיהיו מונחים על ידי קשירה' - "וכן וקשרתם לאות על ידך והיו לטטפת בין עיניך - כבר נאמר (שמות יג ט). **ובאר בכאן "וקשרתם" שיהיו מונחים בקשירה**, וירמוז גם כן לקשר של תפילין שקבלו רבותינו הלכה למשה מסיני (מנחות לה ב:).

ובחת"ס אורח חיים ר"א כתב בתוך דבריו **כהצד השני** - "והשריש תוס' רי"ד שם וכן ביאר בס' כפות תמרים פרק לולב הגזול באורך [מ"א ע"ב ד"ה מנא ה"מ], דוקא מצות שנעשים בגופו הוה שלוחו כמותו אבל לא מצות שעל גופו, על דרך משל רצה הקדוש ברוך הוא שיהיו הקדשים נשחטים ושוב מצוה שיעשה ע"י הבעלים ואם נשחטה הבהמה ע"י שליח בעלים הוה כמותו, שיהיו נימולים ומצוה על האב שימול ושלוחו כמותו, שנקשור תפילין בזרועינו, הנה הקשירה נוכל לעשות ע"י שליח שיקשור לי תפילין על זרועי כאילו אני קשרתי, אבל להניח על זרועו או למול ערלתו ויהי כאילו מונחים על זרוע המשלח, או ערלת המשלח נכרת, זה אינו, ע"כ נאמר מצות שע"י גופו שלוחו כמותו אבל לא מצות שעל גופו, ותפלה אי אפשר לעשות שליח אלא אם כן שומע גם הוא דהוה שומע כעונה, אבל בלא"ה לא הוה עקימת שפתיו של שליח כשל משלח דהוה מצווה שעל גופו".

ויתבאר עוד להלן.

בחיוב הקשירה בכל יום - מחלוקת רבינו אליהו ורבינו תם

הנה פשוט לשון 'קשירה' שבפסוק מדבר על קשר התפילין שעושים ברצועות עצמם [ולא על מה שמהדקו על ידו, שלא מצאנו בכתוב קשירה בלשון הידוק וכפי שיתבאר להלן בדברי ר"ת].

ולכאורה יוצא לפי זה שמהחיוב של 'וקשרתם לאות על ידך', שמלמדנו חיוב הנחת תפילין בכל יום, יש לחייב גם את פעולת קשירת הרצועות עצמם בכל יום [על ידו].

ונראה שהדבר תלוי בשני הצדדים שהבאנו לעיל, שלפי הצד הראשון שהקשירה אינה אלא הכשר מצווה, [והיינו שהעיקר הוא ההנחה, אלא שצריך שיהיה מונח על ידי קשירה], אם כן אין תנאי מתי לעשות את קשירת הרצועות, [וכמו שהבאנו - שאפשר אף קודם זמן החיוב] וממילא אין חיוב לעשותו בכל יום, אמנם לפי הצד השני שיש מצווה נוספת, לכאורה יוצא שמצווה זו מחייבת לקשור את הרצועות בכל יום.

וכן היא דעת רבינו אליהו מפר"ש והובא בתוספות מנחות ל"ה [לגבי הזמן הראוי לברך על התפילין שאמרו בגמרא שהוא - "משעת הנחה ועד שעת קשירה"] - מכאן היה מדקדק רבינו אליהו שצריך אדם לקשור תפילין בכל יום". והיינו שמפרש לשון הגמרא 'שעת קשירה', דקאי על קשירת הרצועות